

KAYNAK BELLEĞİ: DERLEME ÇALIŞMASI

SOURCE MEMORY: A REVIEW

Hilal TANYAŞ

Psikolog, Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
tanyas.hilal@metu.edu.tr

Mine MISIRLISOY

Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
mmine@metu.edu.tr

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 26 Ağustos 2018
Kabul edildiği tarih: 11 Aralık 2018
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2018

Article Info

Date submitted: 26 August 2018
Date accepted: 11 December 2018
Date published: 28 December 2018

Anahtar sözcükler

Bellek; Bellek Yanılmaları; Kaynak Belleği; Kaynak İzleme Teorisi; Tanıma Belleği

Keywords

Memory; False Memory; Source Memory; Source Monitoring Theory; Recognition Memory

DOI: 10.33171/dtcfjournal.2018.58.2.13

Öz

Bellek kayıtları bir anıyı kimden, nasıl, nerede ve ne zaman edindiğimiz gibi çok çeşitli bilgi içerir. Kaynak izleme, edindiğimiz bu bellek kayıtlarının kökenlerine atfedildiği bir bilişsel süreçtir. Bu izleme mekanizması sayesinde, spesifik bir anı belleğimizde var olan diğer anılardan ayırt edilebilir. Bireylerin hangi durumlarda kaynak belleği hatalarına daha yatkın, hangi durumlarda ise daha dayanıklı olduğunu incelemek, bilginin kökeninin izlendiği bu mekanizmayı anlamamıza yardımcı olacaktır. Kaynak izleme teorisine göre bellek yanılmaları bu izleme mekanizmasındaki bir hata sonucu oluşur (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3; Lindsay 325). Dolayısıyla, kaynak belleği çalışmaları hem teorik hem pratik açıdan çok büyük önem taşımaktadır. Derlemenin giriş bölümünde kaynak belleği alanyazını detaylı incelenmiş ve kaynak izleme sürecini etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir. Derlemenin ikinci bölümünde bilginin kendisi ve kaynağı arasındaki ilişki, üçüncü bölümünde ise kaynak belleği çalışmalarında kullanılan yöntemler ele alınmıştır.

Abstract

Memory records include different kinds of information representing from whom, how, where and when those records were obtained. Source monitoring is an attribution process of memories to their origins. This monitoring is also required for discriminating a specific memory record among other memory traces. Investigating in which situations individuals are more prone to source misattributions and in which situations they are more resistant to these source errors may help us understand this mechanism, with which the origin of knowledge is monitored. According to source monitoring theory, false memories are considered as a failure in this monitoring mechanism (Johnson, Hashtroudi and Lindsay 3; Lindsay 325). Thus, source memory studies are crucial from both theoretical and a practical point of view. In the introduction part of the review, the source memory literature is reviewed in detail and the factors affecting the source monitoring process are mentioned. In the second and the third part of the review, the relation between memory for item and its source and the methods used in source memory research are presented, respectively.

1. Giriş

Bellek, yaşam boyu tecrübe ettiğimiz olayların ve edindiğimiz bilgilerin kodlanıp saklanmasını sağlayan zihinsel yetidir. Belleğin işlevi sadece depolama ile sınırlı değildir. Ayrıca, diğer bilişsel süreçlerin sürdürülmesi için ihtiyaç duyulan bilginin temin edilmesini de sağlamaktadır. Dil, karar verme, algı, dikkat ve problem çözme gibi çoğu bilişsel mekanizmanın sağlıklı bir şekilde işlemesi bellek süreçleri ile yakından ilişkilidir (Atkinson ve Shiffrin 89; Mısırlısoy, Ceylan ve Atalay 214).

Bellek, yaşanan her olayın birebir aynısının zihne işlendiği bir sistem değildir. Aksine, bellek kayıtları kimi zaman eksik, yanıltıcı veya tamamen gerçeğin çarpıtılması sonucu oluşabilir. Bu sebeple, bellek kayıtlarının yeniden inşa süreçleri sonucunda oluştuğu kabul görmektedir (Loftus 231). Bellek yanılmalarının (false memory) hangi durumlarda ortaya çıktığını incelemek, bellek süreçlerinin nasıl çalıştığı konusunda da bilgi verecektir.

Bellek yanılmalarını açıklayan teoriler arasında en yaygın kabul görenlerden birisi kaynak izleme teorisidir (source monitoring theory). Bu teoriye göre, kaynak izleme sürecindeki hatalar bellek yanılmalarına sebep olmaktadır. Kaynak izleme, bellek kayıtlarının kaynaklarına/kökenlerine atfedildiği bir bilişsel süreçtir (Lindsay 325; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Bir başka deyişle, kaynak belleğinde (source memory), kaydedilmiş bilgilerin hangi kaynaklardan elde edildiği incelenir (Johnson ve Mitchell 628). Burada kullanılan “kaynak” kelimesi, belleğimizdeki kayıtların kökenlerini işaret eden her türlü bilgiye karşılık gelmektedir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Kaynak bilgisi; anının edinildiği yer, zaman, modalite/yöntem veya kim tarafından/eyleyen gibi çeşitli bağlamsal bilginin hepsini kapsamaktadır. Kaynak izleme süreci hem bellek kayıtlarını belirlemede hem de spesifik bir bellek kaydını belleğimizde var olan diğer bellek kayıtlarından ayırabilmede kullanılır (Lindsay 325).

Bellek kararları verilirken tanısal izleme (diagnostic monitoring) veya eleyici izleme (disqualifying monitoring) yapılır. Tanısal izleme, birincil izleme mekanizmasıdır ve kişinin beklentilerine dayanmaktadır. Eleyici izleme ise, ikincil izleme mekanizmasıdır ve tamamlayıcı bir ek bilgi gerektirir (Gallo 833). Örneğin, kişinin 1999 yılında yaşadığı doğal afetin yangın olmadığına karar vermesi, alevlerin onun için ayırt edici bir faktör olmasına ve bu sebeple, “yangın çıksaydı hatırlardım” düşüncesine dayanıyorsa, burada tanısal izlemenin aktif olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, kişi yaşadığı doğal afetin yangın olmadığına kararına, deprem dolayısıyla yaşadığı sarsıntıları anımsayarak varıyorsa, burada eleyici izlemenin aktif olduğunu söyleyebiliriz. Bellek kayıtlarının kökenlerine karar verilirken de yukarıda bahsedilen bu mekanizmalar kullanılmaktadır.

1.1. Kaynak İzleme ve Gerçeklik İzleme

Kaynak izleme teorisi, gerçeklik izleme (reality monitoring) kuramının genişletilmiş bir şekli olarak düşünülebilir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Gerçeklik izleme; düşünceler, rüyalar ve hayaller gibi içsel kaynaklardan üretilmiş bellek kayıtlarının, dışsal kaynaklardan edinilmiş duyusal/algılanan anılardan

ayrımı demektir (Johnson ve Raye 67; Lindsay, Johnson ve Kwon 297). Buna göre, kişinin bir anıyı kendi hayal gücü ile mi oluşturduğu yoksa gerçekten şahit olarak mı edindiği ayırımına varması gerçeklik izleme kapsamına girmektedir.

Bellek kayıtları; bağlamsal ve duyusal bilgilerden, anlamsal içerikten ve bilişsel işlemlerden oluşur (Johnson ve Raye 67). Dışsal kaynaklardan edinilmiş anılar daha çok bağlamsal ve duyusal bilgi içerir. Ayrıca, bu tür anılar, içsel kaynaklardan üretilmiş olanlara oranla, daha fazla anlamsal içerik taşır. Öte yandan, içsel kaynaklardan edinilmiş anılarda ise bilişsel işlemler daha çok kullanılır. Dolayısıyla gerçeklik izleme, bu boyutlar temelinde bellek özellikleri değerlendirilerek yapılır (Hashtroudi, Johnson ve Chrosniak 106; Johnson ve Raye 67). Gerçeklik izleme de farklı kaynaklardan edinilmiş anıların ayırımını gerektirdiği için, kaynak izleme süreçleri içinde değerlendirilebilir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297; Johnson ve Mitchell 628).

Kaynak izleme süreçleri, gerçeklik izleme yanında, dışsal kaynak izleme (external source monitoring) ve içsel kaynak izleme (internal source monitoring) süreçlerini de kapsamaktadır (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Dışsal kaynak izleme, harici kaynaklardan edinilmiş bellek kayıtlarının ayırımı anlamına gelmektedir. Örneğin, kişinin bir cümleyi çevresindeki hangi kişiden duyduğu ayırımına varması dışsal kaynak izlemedir. Bunun aksine, içsel kaynak izleme, dahili kaynaklardan edinilmiş bellek kayıtlarının ayırımını gerektirir. Kişinin düşündüğü fikirleri, sesli söylediği fikirlerden ayırt etmesi ise içsel kaynak izlemeye örnek olarak gösterilebilir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Sınıf içi ayırımın yapıldığı içsel ve dışsal kaynak izleme, sınıflar arası ayırımın yapıldığı gerçeklik izlemeye oranla daha zor bir süreçtir (Hashtroudi, Johnson ve Chrosniak 106). İçsel kaynaklardan edinilen anılarda bilişsel işlemler daha fazla aktif olduğundan, gerçeklik izleme esnasında bu işlemlerin belirginliği ipucu olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, içsel kaynaklardan edinilen anılar kişinin kendine has özelliklerini (idiosyncratic) de yansıttığı için sınıflar arası ayırım gerektiren gerçeklik izleme için bir diğer ipucudur (Johnson ve Raye 67). Buna karşılık, içsel ve dışsal kaynak izlemede, aynı sınıftan gelen bellek kayıtları olacağı için benzer miktarda duyusal bilgi ve bilişsel işlem kullanılır. Bu sebeple de sınıf içi denetimler, gerçeklik izlemeye oranla daha spesifik bellek bilgisi gerektirmektedir (Hashtroudi, Johnson ve Chrosniak 106).

1.2. Kaynak İzleme ve Bellek Yanılmaları

Hatasız bir bellek kaydı hem doğru bellek bilgisinin onaylanmasını hem de yanlış bellek bilgisinin doğru bir şekilde reddedilmesini gerektirir (Hunt 811). Buna göre, bellek kararlarının bir izleme mekanizması sonucunda alındığı söylenebilir. Örneğin, bellek yanılmalarının en yaygın olarak incelendiği olay sonrası yanlış bilgi yönteminde (misinformation paradigm) kişilere bir olaya tanıklık ettikten sonra yanlış bilgi verilir ve bellek testi uygulanır. Bu konudaki temel bir çalışmada (Loftus ve Palmer 585), katılımcılara trafik kazasının olduğu bir görüntü izlettirilir. Ardından, katılımcılara izledikleri bu kazaya dair bir hikâye sunulur. Yanlış bilgi koşulundaki katılımcılara kazaya dair bazı detaylar (örn. görüntüdeki trafik işareti) yanlış bir şekilde gösterilirken, kontrol koşulundaki katılımcılara detaylarla ilgili herhangi bir bilgi gösterilmez. Daha sonra, kaza hakkındaki detayların sorulduğu bir bellek testi uygulandığında, olay sonrası yanlış bilgi alan katılımcıların, kontrol koşulunda bulunan katılımcılara oranla, olayı yanlış hatırlamaya daha yatkın olduğu gözlemlenmiştir. Kaynak belleği teorisi bu yöntem sonucu oluşan bellek yanılmalarını kaynak izleme süreçlerinde oluşan bir hata olarak açıklar. Gerçeklik izleme sırasında oluşan bir kırılma olarak görülen imgelem enflasyonu (imagination inflation) ve kişilere yanlış otobiyografik anıların yerleştirilebilmesi (implanted autobiographical memories) de kaynak izleme sürecindeki hatalar sonucudur (Marsh, Eslick ve Fazio 221). Buna ek olarak, kişinin öğrendiği bilginin kaynağını unutup intihalde bulunması durumu olan kriptomnezi/istemsiz intihal (cryptomnesia-unconscious plagiarism), aşinalık hissinden kaynaklanan sahte ün etkisi (false fame effect) ve görgü tanıklığındaki (eyewitness testimony) yanlış yönlendirme durumu da kaynak belleği ile yakından ilişkilidir (Lindsay 325; Jacoby, Kelley ve Dywan 391; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Ayrıca, bellek yanılmalarını sınıflandırdığı çalışmasında Schacter (182), anısal bilginin içeriğinin hatırlanıp bilginin kaynağının unutulduğu veya yanlış bir kaynağa dayandırıldığı bütün bellek etkilerini yanlış atfetme (misattribution) olarak tanımlamakta ve bu durumu kaynak belleği hatası olarak açıklamaktadır. Kısaca, kaynak izleme teorisi bütün bellek yanılmalarının kaynak izleme mekanizmasındaki bir hata sonucu oluştuğunu ileri sürmektedir (Gallo 833).

1.3. Kaynak İzlemeyi Etkileyen Faktörler

Kaynak izleme; algısal analiz, bilginin kodlanması, bellek kaydının geri çağrılması ve karar verme süreçleri gibi birçok zihinsel aktiviteye bağlıdır (Lindsay 325). Bellek kayıtları bilginin nasıl edinildiğine dair çok boyutlu kaynak bilgisi

içerir. Ancak, bu kaynak bilgisi bellekten birtakım etiketlerle çağrılmaz. Aksine, bellek kayıtları karar verme süreçleri sonucu belirli bir kaynağa atfedilir. Kaynak atıfları yapılırken temel olarak iki tip muhakeme yapılır. Birincisinde, izleme süreçleri kişinin zihninde oluşturduğu stereotip, şema ve kalıplara dayanan, daha otomatik ve hızlı olan hüristiklere (heuristics) yani bilişsel kısayollara dayanır (Johnson ve Mitchell 628). Örneğin, kişinin bir haberi televizyondan duyduğunu hatırlaması “her akşam düzenli televizyon izlerim” düşüncesine dayanıyorsa, burada bilişsel kısayol kullanımından bahsedilebilir. Ancak, kişi bu kararı spikerin sözlerini ve haberin görüntülerini hatırlamasıyla alıyorsa, burada daha kontrollü bir denetimin olduğu söylenebilir. Bu ikinci tip muhakeme, daha sistematik bir akıl yürütme ve analitik bilgi gerektirir (Johnson ve Mitchell 628). Kaynak izleme sadece kodlanan bilginin niteliğine değil aynı zamanda bu karar verme süreçlerinin niteliğine de bağlı olduğundan, bu süreçleri etkileyen herhangi bir faktör kaynak atfetmeyi de etkileyecektir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3).

Temel olarak kaynak belleği hataları, bilgiyi kodlarken oluşan ve karar verme süreçleri esnasında oluşan aksamalar olarak iki kategori altında değerlendirilebilir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Bir başka deyişle, bir anının kodlanmasını veya geri çağrılmasını sekteye uğratan herhangi bir faktör kaynak izleme hatalarına sebep olacaktır. Bu faktörlerin başında kaynak benzerliği gelmektedir. Farklı kaynaklardan gelen bellek bilgisi özelliklerinin çakışması, kaynak atfetme sürecinin zorluğunu belirleyecektir (Toglia 233). Yapılan çalışmalar, kişilerin benzer kaynaktan gelen anıları, farklı kaynaktan gelen anılara oranla, daha fazla karıştırdığını göstermiştir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297). Örneğin bir çalışmada, kişilere iki ayrı hikâye anlatıcısının sırayla bir hikâyeyi anlattığı görüntü izlettirilir ve daha sonra hikâyedeki hangi detayların hangi hikâyeye anlatıcısı tarafından bahsedildiğine dair bir bellek testi uygulanır. Hikâyeye anlatıcıları farklı yaşlarda ve farklı cinsiyette olan katılımcıların, hikâyeye anlatıcıları aynı yaşlarda ve aynı cinsiyette olan katılımcılara oranla daha iyi bir bellek performansı gösterdiği görülmüştür. Ayrıca, kaynak benzerliğinin kaynak izlemedeki etkisi, yalnızca algısal benzerlikle sınırlı değildir; anlamsal veya kavramsal benzerlik de kaynak belleği hatalarına neden olmaktadır. Örneğin, hikâyeye anlatıcılarının benzer içeriklere değinmesi de kişilerin kaynak izleme hataları yapmalarına sebep olmuştur (Lindsay 325).

Kaynak belleğindeki hataların bir diğer sebebi ise dikkat süreçlerinden kaynaklanmaktadır. Kişinin bellek bilgisini işlerken dikkatini vermemesi veya aynı anda birden fazla uyarıcıya maruz kalarak dikkatinin bölünmesi (divided attention) kaynak bilgisinin güçlü bir şekilde kodlanamamasına neden olur (Johnson ve Mitchell 628).

Bilişsel kısayol kullanımı da kaynak belleği hatalarının bir diğer nedeni olarak gösterilebilir. Günlük yaşantımızda zihinsel çabayı azaltan kısayollara sıklıkla başvururuz. Bu kısayollar hızlı ve otomatik süreçler olduğundan kaynak atıfları için kestirme sağlarken aynı zamanda yanlış kaynak atıflarına da sebep olabilirler (Lindsay 325; Johnson ve Mitchell 628). Diğer bir deyişle, kaynak izleme hataları, bireylerin hatırlama sırasında daha düşük kıstaslar kullanmasından da kaynaklanabilmektedir (Dodson ve Johnson 541).

Kaynağın doğru bir şekilde atfedilmesi, karar verme süreçleri kadar bellek bilgisinin özelliklerine de bağlıdır (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Bellek kayıtları, anlamsal olarak kodlandığında daha güçlü kaydedilir. Çünkü yüzeysel ve algısal bellek özellikleri, anlamsal özelliklere oranla bellekten daha kolay silinmektedir (Toglia 233). Dolayısıyla, bir anının hangi seviyede kodlandığı (levels of encoding) onun ileride ne derecede hatırlanacağını belirleyecektir. Derin seviyede (deep encoding) kodlanmış bir anı, anlamsal bilgi taşıdığından daha uzun ömürlü olacakken; yüzeysel seviyede (shallow encoding) kodlanmış bir anı, periferik bilgi içerdiğinden daha kısa zamanda silinecektir (Craik ve Lockhart 671). Alanyazında bu teori kodlama derinliği olarak (depth of encoding) olarak geçmektedir. Burada kullanılan “derinlik” kelimesi, anının ne düzeyde anlamsal olarak işlendiğini ifade eder. Yapılan çalışmalar, derin seviyede kodlamanın daha sonradan uygulanan bellek testlerinde daha iyi bir performansla sonuçlandığını göstermiştir (Craik ve Tulving 268).

Kaynak atıflarının ne kadar hassasiyetle yapılacağı kişinin mevcut hedefleri ile doğru orantılıdır. Kişinin bellek hatasına düşmesinin bedeli ağır olacaksa genelde daha kontrollü ve sistematik bir muhakeme sonucu kaynak izleme gerçekleşir (Lindsay 325). Örneğin, kişilerin mahkemede tanıklık ederken bellek kayıtlarının kökenlerini daha titizlikle denetlemesi beklenmektedir. Dolayısıyla, kişinin bellek kararları verirken kullanacağı stratejiler de anlık ihtiyaçlarına göre değişecektir. Bellek kararları verilirken, spesifik bir anıya ait duyuşsal, bağlamsal ve anlamsal bilgiler, duygular ve bilişsel işlemlerin her biri ipucu olarak kullanılır (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Örneğin, Johnson ve diğerleri (507) ipucu kullanımının

kaynak izlemedeki etkisini göstermek için katılımcılara iki ayrı konuşmacıdan kelimeler dinletmişler ve kelimelerle ilgili çeşitli yönlendirici görevler (orienting task) yapmalarını istemişlerdir (örn. sunulan kelimeleri hoşluklarına göre derecelendirme gibi). Daha sonra, katılımcılara hangi kelimeyi hangi konuşmacının söylediğine dair bir bellek testi vermişlerdir. Konuşmacıları aynı veya farklı cinsiyetten seçerek duyuşsal ayırt ediciliği, kelimeler üzerinde aynı veya farklı yönlendirici görev vererek de bilişsel işlemlerin ayırt ediciliğini değişimleşmişlerdir. Bellek performansının hem duyuşsal hem bilişsel işlemlerin ayırt ediciliğinin arttığı koşullarda daha iyi olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, kişilerin bir bilişsel deneyimin ayrıntılarını hatırlaması ve bu üstbilişsel (metacognition) beklentiye dayanarak bellek kararları vermesi ayırt edici kısayol (distinctive heuristic) kullanımındır ve kaynak atfetme süreçlerinde kullanılan stratejilerdendir (Dodson ve Schacter 782). Alanyazında bu gibi bellek stratejilerini inceleyen çalışmalara daha çok ihtiyaç vardır. Kaynak bilgisinin kodlanmasında ve bellekten geri çağırılmasında birçok zihinsel süreç devreye girmektedir. Bu süreçleri kolaylaştıran olası diğer faktörlerin incelenmesi günlük hayatımızda karşılaştığımız kaynak izleme hatalarının da önüne geçilmesini sağlayacaktır.

Belleği kontrol etmenin bir diğer yöntemi ise sınırlandırılmış geri çağırımıdır (constrained retrieval). Buna göre, akla gelen bütün olası yanıtları düzenlemek ve sadece yeterince tanıdık olanları seçmek alternatif bir bilişsel kontrol yöntemi sağlayacaktır. Bir başka deyişle, sınırlandırılmış geri çağırım, kaynak izlemeyi sadece sorgulanan kaynaktan gelen anıları akla getirecek şekilde kısıtlamaktır (Jacoby ve diğerleri 852; Lindsay 325). Örneğin, kişinin lise yıllarında olduğu zaman bir şekilde disiplin cezası ile sonuçlanan bir olayı hatırlayabilmesi için, öncelikle hayatı boyunca ceza aldığı olayları aklına getirip, daha sonra bu olaylardan herhangi birinin lise zamanı olup olmadığına karar vermesi sınırlandırılmış geri çağırımıdır. Özetle, kaynak izleme sürecinin hassas bir şekilde yapılması kişinin mevcut bellek bilgisine, kullanılan karar ölçütlerine ve görev taleplerine bağlı olarak değişecektir.

Kaynak atfetme mevcut hedeflerden etkilendiği kadar, önyargılardan, kişinin ön bilgisinden ve üstbilişsel beklentilerden de etkilenmektedir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Kişinin çok canlı ve net olarak uçtuğunu hatırladığı bir bellek kaydını “insanlar uçamaz” argümanına dayandırıp rüya olarak değerlendirmesi, var olan ön bilginin izleme sürecindeki etkisine örnek olarak gösterilebilir (Johnson ve Raye 67). Bunun yanında, kişinin beklentileri de kaynak

atfetme süreçleri üzerinde etkilidir. Özellikle bellek bilgisi çok sağlam değilse, kaynak atıfları kişinin zihnindeki stereotip ve şemalarının etkisine oldukça açıktır. Örneğin, stereotipik olarak erkeksi ifadelerin bir erkek konuşmacıya ve stereotipik kadın ifadelerinin kadın konuşmacıya atfedilme olasılığının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Lindsay 325).

Kaynak izlemede en yaygın görülen etkilerden birisi de kişinin bellek yanımlarını, daha zayıf bir bellek bilgisi çağrıştıran kaynaklara atfetme eğilimidir (it-had-to-be-you effect). Örneğin, deney boyunca kendisine sunulmayan kelimeleri sunulmuş gibi (false alarm) hatırlayan katılımcıların çoğu, kelimeyi kendilerinin söylemelerinden çok, deney yürütücüsü tarafından söylendiğini iddia etmişlerdir (Lindsay 325; Dodson ve Schacter 782). Bu durum, kişilerin kendi ürettikleri kelimelerin, duyduğu kelimelere göre daha unutulmaz olduğu düşüncesine dayanmakta ve üstbilişsel beklentilerin denetleme süreçlerine olan etkisini göstermektedir. Kişilerin kendi ürettikleri anılar hakkında daha yanlı olması (örn. “Benim fikrim olsaydı hatırlardım”) beklenen bir durumdur (Johnson ve Raye 67). Bu nedenle, belli belirsiz hatırladığımız bir anıyı harici kaynaklara atfetme olasılığımız daha yüksektir (Hashtroudi, Johnson ve Chrosniak 106; Marsh, Cook ve Hicks 1578). Kişilerin bu yanlılığı sadece kendi ürettiği anılarla sınırlı olmayıp yakın olduğu kişilere de genellenebilir. Örneğin bir çalışmada, kişilerin inançları ile çelişen bilgiler sunulduğunda, katılımcıların bir arkadaşından veya tanıdığından gelen gönderiyi sanki bir yabancıya aitmiş gibi değerlendirmeye yatkın olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, insanların mevcut inançlarını ve beklentilerini destekleyecek şekilde kanıtları fark etme ve yorumlama eğilimi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, özellikle ortada çelişki olduğu zaman, kaynak atıfları onay yanlılığı (confirmation bias) yönünde de gerçekleşebilmektedir (Frost ve diğerleri 238). Bütün bu çalışmalar bize, belleğin aslında kişinin öznel değerlerinden ne denli etkilendiğini göstermiştir. Ancak, kaynak izlemenin adli ve klinik vakalardaki rolü düşünüldüğünde, başka hangi kişisel faktörlerin süreci etkileyebileceğinin de araştırılması gerekmektedir.

Kaynak atfında etkisi olan bir diğer faktör duygulanımdır. Alanyazında kişinin duygulanım durumunun kaynak belleğine etkisi üzerine yapılan çalışmalar oldukça çelişkili sonuçlar vermiştir (Meyer, Bell ve Buchner 721). Örneğin, duygusal çağrışım yapan resimlerin (örn. yılan), nötr resimlere (örn. balık) oranla, daha iyi hatırlanmasına rağmen, duygusal çağrışım yapan resimlerde bağlam bilgisi ile ilgili bir bellek avantajı gözlemlenmemiştir. Bu durum, duygusal çağrışım yapan

materyallerin, dikkati sınırlandırması sonucu uyarıcının ve onun etrafındaki bağlamın birlikte kodlanmasını baltaması olarak açıklanmıştır (Lindsay 325; Meyer, Bell ve Buchner 721). Ancak, kişinin duygu durumunun kaynak belleği üzerindeki etkisinin tam olarak gösterilebilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, pozitif ve negatif duygular olarak ayrı ayrı ele alındığında, duygulanımın kaynak izlemeye olan etkisi daha iyi anlaşılabilir.

Aynı çelişkili sonuçlar hayatta kalma bağlamının bellek performansı üzerindeki etkisi incelenirken de görülmüştür. Hayatta kalma bağlamında öğrenilen kelimelerin, taşınma bağlamı içinde veya hoşluk derecesine göre değerlendirilen kelimelere oranla daha iyi hatırlandığı gösterilmesine rağmen, hayatta kalma bağlamı avantajının kaynak belleğine genellenemediği gözlemlenmiştir (Bröder, Krüger ve Schütte 896; Nairne, Thompson ve Pandeirada 263; Nairne ve diğerleri, *Adaptive memory: Does survival...* 1). Ancak, kaynak belleğinde hayatta kalma bağlamı avantajı gözlemlenmek için, kullanılan kaynağın doğrudan hayatta kalma ile ilgili olması gerektiği ileri sürülmüştür (Nairne ve diğerleri, *Adaptive memory: Enhanced location...* 495). Dolayısıyla, hayatta kalma bağlamının kendisinin kaynak olarak kullanıldığı çalışmalarda, kaynak belleği için avantaj gözlemlenmiştir (Mısırlısoy ve Atalay 1; Kroneisen ve Bell 667).

Evrimsel gelişimin yanı sıra, yaşlanmaya bağlı gelişimin kaynak belleği üzerindeki etkisi de en çok çalışılan alanlardan bir diğeridir. Genel olarak, kaynak izleme yeteneğinin yaşla birlikte, özellikle de okul öncesi ve çocukluk yaşlarında geliştiği düşünülmektedir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Örneğin, küçük çocukların, yetişkinlere kıyasla kaynak benzerliğinden oluşan kaynak izleme hatalarına daha yatkın olduğu gözlemlenmiştir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297). Ancak, yaşlanma ile birlikte bellek testlerinde daha çok yanlış hatırlama da görülmektedir (Mısırlısoy ve Ceylan 60). Dolayısıyla, insanların yaşları arttıkça da kaynak izleme süreçlerinde aksaklıklar yaşanabilir. Örneğin, yaşlıların kaynakla ilgili olarak birden çok ipucu kullanımında gençler kadar başarılı olamadıkları ve kaynakların birbirine olana benzerliği arttıkça kaynak izleme hatalarına daha yatkın olduğu bilinmektedir (Ferguson, Hashtroudi ve Johnson 443; Henkel, Johnson ve De Leonardis 251). Ferguson, Hashtroudi ve Johnson (443) yaşlıların, gençlere oranla iki konuşmacı da aynı cinsiyette olduğu zaman aralarında ayırım yapmakta zorlandıklarını, ancak konuşmacılar farklı cinsiyette olduklarında ayırım yapmada gençler kadar başarılı olduklarını göstermişlerdir.

Ancak bilginin kaynağını hatırlamada görülen yaşlanmaya bağlı bu hatalar genel bir aksaklık olarak görülmemelidir. Yaşlılar her ne kadar aynı sınıftan gelen bellek kayıtlarını ayırt etmede (içsel kaynak izleme ve dışsal kaynak izleme) daha fazla zorlansalar da sınıflar arası ayırım gerektiren durumlarda (gerçeklik izleme) gençler kadar iyi performans sergilemişlerdir. Bir başka deyişle, yaşlılar bir şeyi söylediklerini mi yoksa düşündüklerini mi hatırlamada (içsel kaynak izleme) veya bir şeyi hangi kişinin söylediğini ayırt etmede (dışsal kaynak izleme) gençler kadar başarılı değildirler. Ancak, gençler ve yaşlılar arasında bir şeyi birinden mi duyduklarını yoksa kendileri mi ürettiklerini ayırt etmede (gerçeklik izleme) anlamlı bir fark bulunmamıştır (Hashtroudi, Johnson ve Chrosniak 106). Başka bir çalışmada da yaşlılar her ne kadar algısal ve bilişsel koşullar benzer olduğunda kaynak atfında gençlere kıyasla daha düşük bir performans sergileseler de kaynak izlemede kullanılan bu ipuçlarının belirginliği arttırıldığında yaş farkının anlamlı bir etkisi bulunmamıştır (Johnson ve diğerleri 507). Dolayısıyla, bütün bu çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, yaşlanmanın kaynak belleği üzerindeki etkisinin özellikle bellek kayıtlarının yeterli ayırt edici bilgiye sahip olmadığı zaman (örn. kaynakların anlamsal, bağlamsal ve kullanılan bilişsel işlemler bakımından benzerlikler taşıması durumunda) görüldüğü sonucunu çıkarabiliriz. Bir başka deyişle, kaynak izlemedeki gelişimsel değişimin kademe kademe olduğu ve kaynak atfetmedeki hataların yaşlanmaya bağlı genel bir eksiklikten ziyade duruma bağlı değişim gösterdiği söylenebilir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297). Bellek performansını gelişimsel olarak incelemek, başka hangi durumlarda gençler ve yaşlılar arasında farklılıkların ortaya çıktığının belirlenmesine ve bu durumun iyileştirilmesi için gerekli müdahalelerde bulunulmasına yardımcı olacaktır.

Makalenin bu bölümünde alanyazında belirtilmiş kaynak belleğini etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir. Ancak, kaynak bilgisinin kodlanmasında ve geri çağrılmasında rolü olabilecek olası diğer kişisel ve çevresel faktörlerin belirlenmesi gerek teorik gerekse pratik açıdan önem arz etmektedir.

1.4. Kaynak İzleme ve İlgili Teoriler

Alanyazında kaynak izleme süreçleri ile ilişkili birtakım teoriler bulunmaktadır. Bu teorilerden bir tanesi Jacoby, Kelley ve Dywan (391) tarafından ileri sürülen bellek atfetme yaklaşımıdır (memory attribution approach). Bu kurama göre, anımsama eylemi bellek bilgisinin akıcılığına (fluency) bağlı olarak aşinalık hissi (feeling of familiarity) içerir. Bir başka deyişle, bir anı akıcı bir şekilde deneyimlenmişse, bu akıcılık bir bellek kaydının varlığına bağlanabilir (Lindsay

325). Whittlesea ve Williams (141) aşinalık hissi için sadece bilgi işleme sürecinin akıcılığının değil, aynı zamanda beklenmediklik (unexpectedness) duygusunun da gerekli olduğunu belirterek kuramı daha da sınırlandırmışlardır. Başka bir ifadeyle, bir uyarın beklenildiği bağlamda akıcı bir şekilde işlenirse, aşinalık hissi yaratmayacaktır. Örneğin, bir kişinin annesini evde görmesi beklenen bir durum olduğundan kişide aşinalık hissi yaratmaz. Ancak, annesini sınıf ortamında görmesi beklenmedik bir durumdur. Sonuç olarak, bu beklenmedik ama bir o kadar akıcı işlenen görüntü kişide güçlü bir aşinalık hissi uyandırır. Bu aşinalık hissi bir bellek kaydının kaynağını izlemek için yararlı olabilir. Ancak, yeterli derecede sistemli bir muhakeme kullanılmadığında aynı zamanda yanlış kaynak atıflarına da yol açabilmektedir.

Kaynak belleği ile ilişkin bir diğer teori ikili süreç yaklaşımıdır (dual process approach). Bu kurama göre, aşinalık (familiarity) önceden bir olay ile karşılaşma hissi olarak tanımlanırken; hatırlama (recollection) için daha detaylı anısal ayrıntılar ve daha kontrollü muhakeme gerektiği düşünülmektedir. Bu bakış açısı doğru bir kaynak izleme süreci için bellek kayıtlarının daha fazla ayrıntılandırılmasının gerektiğine işaret etmektedir (Lindsay 325).

Derlemenin buraya kadar olan bölümünde kaynak belleği alanyazını taranmış ve kaynak izleme süreci detaylı incelenip, süreci etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir. Derlemenin ikinci bölümünde bilginin kendisi ve kaynağı arasındaki ilişki detaylı anlatılmış ve üçüncü bölümde ise kaynak belleği çalışmalarında kullanılan yöntemler gösterilmiştir.

2. Kaynak Belleği ve Tanıma Belleği

Kaynak ve tanıma belleği süreçlerinin incelenmesi bilginin kendisi ve kaynağı arasındaki ilişkiyi daha net anlamamıza yardımcı olacaktır. Tanıma belleği, bireyin daha önce karşılaştığı veya deneyimlediği öğeleri, hiç maruz kalmamış olduğu diğer yeni öğeler arasında tanıyabilme yeteneği olarak tanımlanır (Mawdsley, Grasby ve Talk 538). Bir başka ifadeyle, tanıma belleği, eski (önceden deneyimlenmiş) ve yeni (deneyimlenmemiş/çeldirici) öğeler arasında ayırım yapılmasını gerektirir. Dolayısıyla, tanıma belleğinde bilginin kendisi ile ilgili kararlar alınmaktadır. Öte yandan, kaynak belleği farklı kaynaklardan edinilen bellek kayıtlarının ayırımını gerektirir; yani kaynak belleğinde, tanıma belleğinden farklı olarak, bilginin kökeni denetlenir (Banks 267). Her ne kadar iki farklı süreç gibi görünseler de aslında tanıma ve kaynak belleğinde benzer bilişsel mekanizmalar kullanılmaktadır. Çünkü kaynak belleği görevleri diğer anısal bellek görevlerinden farklı bir yapıyı araştırmak

için tasarlanmamıştır (Johnson 529). Her iki bellek görevi de aynı veri tabanına dayanır. Fakat, aynı bilgi farklı şekillerde kullanılır (Banks 267; Glanzer, Hilford ve Kim 1176).

Tanıma belleği testinde kritik olan faktör kişinin belli bir uyarıcıya maruz kalıp kalmadığını fark etmesiyken, kaynak belleği testinde temel olan unsur kişinin maruz kaldığını düşündüğü uyarıcının kökenini doğru bir şekilde ayırt edebilmesidir (Lindsay ve Johnson 203). Kaynak belleği ve tanıma belleği görevlerinde kişiler farklı kriterler kullanmaktadır (Dodson ve Johnson 541). Ayrıca, bireylerin uyarıcının eski mi yoksa yeni mi olduğuna karar vermesi için yakın zamanda deneyimlemiş olması (recency) veya aşinalık hissi duyması yeterlidir. Fakat, kaynak atfında bulunabilmek için daha ayrıntılı bilgiye ihtiyaç vardır (Johnson, Kounios ve Nolde 1317). Sonuç olarak, kaynak belleği testi, tanıma belleği testine kıyasla, bireyleri bellek izlerinin niteliksel özelliklerini daha ayrıntılı olarak incelemeye teşvik eder (Marsh ve Hicks 1137).

Kaynak belleğini inceleyen çalışmalarda çoğunlukla tanıma belleği performansı da değerlendirilmektedir. Çünkü bir ögenin A kaynağından geldiğini gösteren bellek bilgisi aynı zamanda o ögenin eski olduğuna dair kanıt teşkil eder (Lindsay 325). Dolayısıyla kaynak belleği testlerinden tanıma belleği performansı da hesaplanabilmektedir. Örneğin, standart bir kaynak belleği testinde, tanıma belleği performansı, doğru kaynak atıfları dikkate alınmaksızın, doğru olarak tanımlanmış eski öğelerin sayısı olarak hesaplanırken; kaynak belleği performansı, doğru kaynağa atfedilen öge sayısının, doğru olarak tanımlanmış eski öge sayısına bölünmesiyle elde edilir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297; Johnson ve diğerleri 507). Ancak, kaynak belleği testinden elde edilmiş tanıma belleği performansı doğru yorumlanmalıdır. Mulligan, Besken ve Peterson (558) kaynak izleme görevindeki tanıma performansının, standart tanıma görevinden niteliksel olarak farklı olabileceğini öne sürmüşlerdir. Çünkü, kaynak izleme talimatları tanıma kararının duyarlılığının değişmesine ve katılımcıların daha yanlı cevap vermesine neden olabilmektedir (Marsh ve Hicks 1137; Mulligan, Besken ve Peterson 558). Bu sebeple, bilginin kendisi ve kaynağı aynı test ile ölçülürken dikkatli yorumlanmalıdır. Bilgi ve kaynağının aynı testten hesaplanabilmesine rağmen, zamansal analizi tam olarak yapılamayabilir. Bir başka deyişle, bir uyarıcı başlangıçta eski olarak tespit edilip daha sonra belirli bir kaynağa atfedilmiş olabilir ya da aynı uyarıcı ilk olarak belirli bir kaynaktan (örn. A konuşmacısı) gelmiş olarak algılanıp daha sonra bu temelde eski olarak belirlenmiş de olabilir (Lindsay

325). Bu açıdan, kaynak ve tanıma belleği süreçlerinin ortak ve zıt noktalarını belirlemek, bilginin kökeninin ne zaman denetlendiği konusunda da bilgi verecektir.

Kaynak ve tanıma belleği arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar alanyazında oldukça yaygındır. Glanzer, Hilford ve Kim (1176) tanıma performansını arttıran herhangi bir değişkenin, kaynak izlemeyi de güçlendirdiğini belirtmişlerdir. Örneğin, uyku, bölünmüş dikkat veya bilginin kodlanması ve test edilmesi arasında geçen süre (delay) hem tanıma hem kaynak belleğini aynı yönde etkileyecektir (Mawdsley, Grasby ve Talk 538; Glanzer, Hilford ve Kim 1176). Ayrıca, teste tabi tutulan kelime listelerinin özellikleri de bellek performansını etkilemektedir. Yapılan çalışmalarda kelimelerin tekrarlanması (repetition effect), kelime listelerinin uzunluğunun (list length effect), kelime sıklığının (word frequency effect) ve kelimenin kullanıldığı bağlam çeşitliliğinin (context variability) kaynak ve tanıma belleğini aynı yönde etkilediği görülmüştür (Marsh, Cook ve Hicks 1578; Glanzer, Hilford ve Kim 1176). Ancak, bazı nöropsikolojik çalışmalar kaynak ve tanıma belleği görevlerinin beyinde farklı bölgeleri etkilediğini göstermiştir (Johnson, Kounios ve Nolde 1317). Buna ek olarak, alanyazında kaynak ve tanıma belleğinin, aynı/farklı yönlendirici görev kullanımı veya belirgin ipucu kullanımı gibi bazı faktörler tarafından tamamen zıt yönde etkilendiklerini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Johnson ve diğerleri 507; Lindsay ve Johnson 203). Ayrıca, kaynak benzerliği veya duygusal uyarılma gibi bazı faktörler de kaynak ve tanıma belleğinden yalnızca birini daha yoğun bir şekilde etkilerken, diğer bellek türünü daha az etkilemiş veya hiç etkilememiştir (Meyer, Bell ve Buchner 721; Lindsay, Johnson ve Kwon 297). Özetle, bilginin kendisi ve kaynağı hakkında aldığımız bellek kararları her zaman aynı yönde etkilenmeyecektir (Johnson ve Raye 67). Dolayısıyla, kaynak belleğinin altında yatan mekanizmaların diğer anısal bellek türlerinden ayrı olarak incelenmesi gerekmektedir.

3. Kaynak Belleği Çalışmalarında Kullanılan Yöntemler

Bellek kayıtlarımız bir anıyı nereden, nasıl ve ne zaman edindiğimiz gibi çeşitli bilgiler içerir. Dolayısıyla kaynak atfetmede, kodlanan bu çok yönlü bellek bilgisi kullanılır. Günlük yaşantımızda aynı anda birçok uyarıcıya maruz kaldığımızdan bellek bilgisi de çok çeşitli olacaktır. Ancak kaynak atfetme sürecinin laboratuvar ortamında kontrollü bir şekilde incelenebilmesi için katılımcılara sunulan kaynak sayısının sınırlandırılması ve kaynak belleğinin doğrudan ölçülmesi gerekmektedir. Derlemenin bu bölümünde alanyazındaki kaynak kullanımından ve kaynak belleği test formatlarından bahsedilmiştir.

3.1. Kaynak Bilgisi Kullanımı

Temel olarak, kaynak belleği incelenirken katılımcılara farklı kaynaklardan bilgiler sunulur ve daha sonra katılımcılardan sunulan bu bilgileri hangi kaynaktan edindiklerini bellek testi ile ayırt etmeleri beklenir. Ancak yapılan çalışmalarda, genelde sonradan test edilmek üzere tek yönlü bir kaynak sunulmuştur. Laboratuvar ortamında kaynak belleği çalışılırken bilginin kimden edinildiği (agent) en çok kullanılan kaynak bilgisidir. Örneğin, Frost ve diğerleri (238) katılımcılara yazılı ifadeler göstererek bu ifadelerin kim tarafından söylendiğinin belirlenmesini istemişlerdir. Başka bir çalışmada da iki ayrı konuşmacının hikâye anlattığı görüntüler izlettirilmiş ve daha sonradan hikâyedeki hangi detayların hangi konuşmacı tarafından anlatıldığı sorularak kaynak belleği incelenmiştir (Lindsay, Johnson ve Kwon 297). Aynı şekilde Glanzer, Hilford ve Kim (1176) ise, katılımcılara kulaklık takarak iki ayrı konuşmacı tarafından çeşitli kelimeler dinletmiş ve sonradan uyguladıkları bellek testi ile katılımcılardan hangi kelimenin hangi konuşmacı tarafından söylendiğini ayırt etmelerini istemişlerdir.

Bilginin kim tarafından sunulduğunun yanı sıra nasıl/hangi yöntemle sunulduğu (modality) da kullanılan bir diğer kaynak bilgisidir. Örneğin, kişinin söylediğini, düşündüğünü veya dinlediğini birbirinden ayırt edebilmesi, kısaca var olan bilginin ne şekilde elde edildiğini denetlemesi de kaynak belleği çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır (Hashtroudi, Johnson ve Chrosniak 106).

Alanyazında en çok test edilen bir diğer kaynak, bilginin nerede/hangi konumda (location) sunulduğudur. Bilgiyi kodlama sırasında konum bilgisinin öncelikli geldiği düşünüldüğünden konum, araştırmalarda bağlam bilgisi olarak çok sık çalışılmaktadır (Crump, Gong ve Milliken 316). Katılımcılara çeşitli kelimeleri ekranda/sayfada belirlenmiş konumlarda (örn. sağ-sol veya alt-üst gibi) gösterdikten sonra kaynak belleği testi uygulayan birçok çalışma bulunmaktadır (Mawdsley, Grasby ve Talk 538; Glanzer, Hilford ve Kim 1176).

Şimdiye kadar bahsedilen kaynak kullanımı algısal/duyusal bellek bilgisini içermektedir. Bunun yanı sıra, bilgi kodlanırken kullanılan bilişsel işlemlere dayanarak kaynak atfetme de oldukça sık görülen çalışmalardandır. Bireylerin kendilerine sunulan kelimelerle çeşitli yönlendirici görevlerde (orienting task) bulunmaları hem kelimenin kendisinin hatırlanmasına hem de hangi görev sonucu kodlandığını belirten kaynak bilgisinin güçlendirilmesine sebep olur. Bu amaçla, katılımcılara kodlama derinliğine göre çok çeşitli görevler sunulabilmektedir. Kişinin daha derin bir kodlama yapması isteniyorsa kelimenin anlamsal

özelliklerine dair görevler (örn. sunulan kelimeyi cümle içinde kullanma veya belirli bir bağlamda değerlendirme gibi) verilir. Kişinin daha yüzeysel bir kodlama yapması isteniyorsa da kelimenin fiziksel görüntüsü ile ilgili görevler (örn. kelimenin “a” harfini içerip içermemesi, kelimedeki büyük harf kullanımı gibi) verilir (Craik ve Tulving 268; Bodner ve Lindsay 563). Ayrıca, katılımcılara farklı kelime listeleri için benzer kodlama derinliğinde olan farklı yönlendirici görevler (örn. bir kelime listesi için kategori oylatırken diğer kelime listesi için kelimenin hoşluk değerini oylatma gibi) uygulamak da oldukça yaygın bir deney deseni (Hunt 811).

Daha önce bahsedilen çalışmalardaki tek yönlü kaynak kullanımının yanı sıra, bazı çalışmalarda kaynak bilgisinin kodlanmasını güçlendirmek için birden fazla kaynak kullanımına da başvurulmuştur. Örneğin, Lindsay ve Johnson (203) katılımcılardan sağda sunulan kelimelerin içindeki “e” harfini saymalarını isterken, solda sunulan kelimelerle cümle yapmalarını isteyerek, katılımcıların hem konum bilgisini hem de kullanılan bilişsel işlemleri temel alarak kaynak atfında bulunmalarını sağlamışlardır. Benzer başka bir çalışmada, katılımcılara kadın veya erkek konuşmacıların çeşitli kelimeler söylediği görüntüler izlettirilmiş ve katılımcılardan her bir konuşmacı tarafından sunulan kelimeler için farklı yönlendirme görevleri gerçekleştirmeleri istenmiştir (Johnson ve diğerleri 507). Böylelikle, kaynak belleği testinde katılımcılar hem bilginin kimden edinildiğini hem de kullanılan bilişsel işlemleri baz alarak kaynak atfında bulunmuşlardır. Özetle, kaynak belleği laboratuvar ortamında çalışılırken, katılımcılara sayıca sınırlandırılmış kaynaklar tarafından bilgi sunulur ve daha sonra bellek testi uygulanarak katılımcılardan kaynak atfı yapmaları beklenir. Kaynak bilgisi çok yönlü olduğundan, farklı kaynakların kullanımını araştırmak alanyazını çeşitlendirecektir. Ayrıca, hangi kaynak bilgisinin daha güçlü kodlandığını incelemek, kaynaklar arasında olası bir öncelik sırası olup olmadığını araştırmak ya da bilgi işleme esnasında kaynağın kendisinin etkisinin olup olmadığını sistematik olarak incelemek, kaynak izleme sürecinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

3.2. Kaynak Belleği Test Formatları

Bellek bilgisinin nasıl ölçüleceği de kodlanması kadar önemlidir. Alanyazında kaynak belleğini ölçmede kullanılan sabit bir deneysel işlem yolu bulunmamaktadır. Örneğin, kimi zaman katılımcılara deney boyunca sunulacak uyarıcılardan bellek testine tabi tutulacakları söylenirken, kimi zaman sürpriz bellek testi uygulanır. Ancak katılımcılara dikkatlerini bellek kaynaklarına yönlendirecek talimatlar vermek ya da katılımcıları olası kaynak izleme hataları

hakkında önceden uyarmak, onların daha sistematik karar verme süreçleri izlemelerine ve dolayısıyla daha az kaynak atfetme hatası yapmalarına sebep olacaktır (Lindsay 325). Bu sebeple, kaynak belleği çalışılırken uygulanan işlem yolunun olası etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Alanyazında kaynak belleğini incelemek için çeşitli test formatları bulunmaktadır. Çünkü, her durumda geçerli olan tek bir gerçek ölçüm modeli yoktur. Bu sebeple, en iyi yöntem çalışmanın araştırma sorusuna uygun olacak bir test formatı seçmektir (Lindsay 325). Standart/tek aşamalı kaynak belleği testi (the standard/simultaneous source monitoring test) ve iki aşamalı kaynak belleği testi (the sequential source monitoring test) alanyazında en yaygın kullanılan test formatlarından (Marsh, Cook ve Hicks 1578). Her iki test formatında da katılımcılara öğrenme evresinde farklı kaynaklardan (örn. kelime listelerinden) uyarıcılar (örn. kelimeler) sunulur. Test evresinde ise hem öğrenme aşamasında sunulan kelimeler hem de deney boyunca hiç gösterilmemiş çeldirici kelimeler gösterilir. Tek aşamalı test formatında katılımcıların görevi, kendilerine sunulan bu kelimelerin kaynaklarını belirlemektir. Eğer kelime daha önce kendilerine gösterilmemiş ise bu kelimeyi “yeni/çeldirici” (new words/distractors) olarak işaretlemelidirler. Kısaca, bu test formatında, kelimelerin hem kaynak hem de tanınma bilgisi tek aşamada toplanmış olur (Lindsay, Johnson ve Kwon 297; Johnson ve diğerleri 507). Öte yandan, iki aşamalı test formatında, katılımcılara öncelikle, kelimeyi daha önce görüp görmedikleri sorulur. Eğer katılımcı kelimeyi daha önceden gördüğünü belirtirse bir sonraki aşama olarak kendisinden bu kelimenin kaynak bilgisini işaretlemesi istenir. Yani bu formatta, kelimenin tanınma bilgisi alındıktan sonra kaynak bilgisinin belirtilmesi istenir (Meyer, Bell ve Buchner 721; Mawdsley, Grasby ve Talk 538; Lindsay, Johnson ve Kwon 297; Glanzer, Hilford ve Kim 1176).

Alanyazında yukarıda bahsedilen kaynak belleği testlerine oranla daha nadir kullanılan test formatları da bulunmaktadır. Örneğin, Lindsay ve Johnson (203), tek aşamalı kaynak belleği test formatının aksine, katılımcılara sadece deney boyunca gösterilen kelimelerin sunulduğu, çeldirici kelimelerin kullanılmadığı bir bellek testi kullanıp kaynak atfında bulunmalarını istemişlerdir. Bunun yanı sıra, daha kısıtlayıcı bir kaynak belleği testi Jacoby ve diğerleri (852) tarafından kullanılmıştır. Bu formatta katılımcıların sadece belirli bir kaynaktan gelen uyarıcıları belirlemeleri, diğer kaynaktan gelen veya çeldirici kelimeleri göz ardı etmeleri beklenmiştir.

Alanyazında, test formatları birbirlerinin yerine alternatif olarak kullanılmıştır. Ancak, tek aşamalı test formatında, iki aşamalı test formatına göre, yeni kelimelere karşı daha çok yanlış alarm görülmüştür. Yani katılımcılar kelimelere maruz kalmadıkları halde, maruz kalmış gibi cevap vermişlerdir. Bu durum, tek aşamalı test formatındaki üç seçenekten (A kaynağı, B kaynağı, yeni/çeldirici kelime) ikisinin aslında kelimenin “eski/deneyde görülen” bir kelime olduğunu bildirmesiyle katılımcılarda görülen yanlışlık olarak açıklanmıştır. (Marsh, Cook ve Hicks 1578). Bir başka çalışmada ise, tek aşamalı test formatında katılımcıların daha kontrollü kriter kullanmasından ötürü daha az kaynak atfetme hatası yaptığı belirtilmiştir (Dodson ve Johnson 541). Dolayısıyla, bellek kayıtlarının kökenlerini belirlerken katılımcıların karar verme süreçleri test formatından etkilenebilmektedir (Marsh ve Hicks 1137; Dodson ve Johnson 541). Özetle, kaynak belleğini ölçerken izlenen işlem yolunun ve kullanılan test formatının olası karıştırıcı etkisini (confounding factor) bilmek, sonuçların daha iyi analiz edilebilmesini sağlayacaktır.

Kaynak belleği performansı daha çok, katılımcıların verdiği doğru cevapların (hit) hesaplanması ile elde edilir. Ancak bu durum, yukarıda bahsedildiği gibi tanıma ve kaynak belleği performansının doğru bir şekilde ayırt edilememesine sebep olabilir. Ayrıca, katılımcılar sadece tahmin yürüterek de cevaplarını verebilir veya spesifik bir kaynağa atfetmeye daha yatkın olabilirler (Bayen, Murnane ve Erdfelder 197; Murnane ve Bayen 417). Bu amaçla; tanıma belleğinden bağımsız, kaynak belleğini test eden ve bilginin kendisi, kaynağı ve tahmin edilme olasılığı için ayrı parametrelere dayanan çalışmalar yapılmaktadır (Bayen ve Kuhlmann 1; Bröder ve Meiser 52).

Kaynağın hem sunumunun hem de kullanılan test formatlarındaki bu çeşitliliğin sistematik olarak incelenmesi gerekmektedir. Kaynak belleği çalışmalarındaki işlem yolunun olabildiğince standardize edilmesi kaynak izleme performansının daha doğru ölçülebilmesi açısından önem arz etmektedir.

4. Sonuç

Bu derlemede, kaynak belleği alanyazını genel olarak incelenip, kaynak izleme sürecini etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur. Derlemenin ikinci bölümünde bilginin kendisi ve kaynağı arasındaki ilişki, üçüncü bölümde ise kaynak belleği çalışmalarında kullanılan yöntemler incelenmiştir.

Türkçe alanyazında, kaynak belleği ile ilgili çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu eksiklik göz önünde bulundurulduğunda, alanyazındaki gelişmelerin genel bir çerçevede ele alınarak derlenmesi gerektiği düşünülmüştür. Dolayısıyla, bu çalışma Türkçe alanyazında kaynak belleğini en geniş biçimde tanıttak için kaleme alınmıştır. Kaynak belleğinin gerek teorik gerekse pratik açıdan önemi düşünüldüğünde, bu derlemenin yalnızca bilişsel psikoloji için değil, psikolojinin diğer alanları için de önemli bir kaynak olması beklenmektedir.

Kaynak izleme, edindiğimiz bellek kayıtlarının kökenleri belirlenir ve bu izleme mekanizması sayesinde, spesifik bir anı belleğimizde var olan diğer anılardan ayırt edilebilir. Kaynak izleme günlük yaşantımızda oldukça sık kullandığımız bir bellek işlevidir (Lindsay 325; Johnson, Hashtroudi ve Lindsay 3). Örneğin, kapıyı gerçekten kilitledik mi yoksa sadece kilitlediğimizi hayal mi ettik? Doktor randevumuz dün müydü yoksa ondan önceki gün müydü? Günlük hayatımızda vermek zorunda olduğumuz bu kararlar kaynak belleğini yaşamımızda aktif olarak kullandığımızı gösterir. Dolayısıyla, kaynak izleme sürecinde yaşanan aksaklıklar yanlış kaynak atıflarına sebep olacağından gündelik yaşantımızı da etkileyecektir. Bu yanlış kaynak atıfları yaşamımızda küçük veya önemsiz sorunlara neden olabileceği gibi daha ciddi sorunlara da yol açabilmektedir (Johnson ve Mitchell 628). Bireylerin daha kritik kararlar almaları gerektiğinde, mesela mahkemede görgü tanığı olarak bulduklarında veya terapide bastırılmış anılarından bahsettiklerinde, yanlış kaynak atfı yapması çok daha ciddi sonuçlar doğuracaktır (Schacter 182; Jacoby, Kelley ve Dywan 391). Bu sebeple kaynak belleği çalışmaları sadece teorik fayda değil, aynı zamanda bellek yanlışlarının adli ve klinik alanlardaki etkilerinin önüne geçilebilmesi sebebiyle uygulamaya dayalı fayda da sağlamaktadır. Bireylerin hangi durumlarda kaynak belleği hatalarına daha yatkın, hangi durumlarda ise daha dayanıklı olduğunu incelemek, bilginin kökeninin izlendiği bu mekanizmayı anlamamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Atkinson, Richard C. ve Richard M. Shiffrin. "Human memory: A proposed system and its control processes." *Psychology of Learning and Motivation* 2 (1968): 89-195.
- Banks, William P. "Recognition and source memory as multivariate decision processes." *Psychological Science* 11.4 (2000): 267-273.

- Bayen, Ute J. ve Beatrice G. Kuhlmann. "Influences of source-item contingency and schematic knowledge on source monitoring: Tests of the probability-matching account." *Journal of Memory and Language* 64.1 (2011): 1-17.
- Bayen, Ute J., Kevin Murnane ve Edgar Erdfelder. "Source discrimination, item detection, and multinomial models of source monitoring." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 22.1 (1996): 197-215.
- Bodner, Glen E. ve D. Stephen Lindsay. "Remembering and knowing in context." *Journal of Memory and Language* 48.3 (2003): 563-580.
- Bröder, Arndt, Nelli Krüger ve Susanne Schütte. "The survival processing memory effect should generalise to source memory, but it doesn't." *Psychology* 2.9 (2011): 896-901.
- Bröder, Arndt ve Thorsten Meiser. "Measuring source memory." *Journal of Psychology* 215.1 (2007): 52-60.
- Craik, Fergus I. M. ve Endel Tulving. "Depth of processing and the retention of words in episodic memory." *Journal of Experimental Psychology: General* 104.3 (1975): 268-294.
- Craik, Fergus I. M. ve Robert S. Lockhart. "Levels of processing: A framework for memory research." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 11.6 (1972): 671-684.
- Crump, Matthew J. C., Zhiyu Gong ve Bruce Milliken. "The context-specific proportion congruent Stroop effect: Location as a contextual cue." *Psychonomic Bulletin & Review* 13.2 (2006): 316-321.
- Dodson, Chad S. ve Daniel L. Schacter. "When false recognition meets metacognition: The distinctiveness heuristic." *Journal of Memory and Language* 46.4 (2002): 782-803.
- Dodson, Chad S. ve Marcia K. Johnson. "Rate of false source attributions depends on how questions are asked." *The American Journal of Psychology* (1993): 541-557.
- Ferguson, Susan A., Shahin Hashtroudi ve Marcia K. Johnson. "Age differences in using source-relevant cues." *Psychology and Aging* 7.3 (1992): 443-452.
- Frost, Peter ve diğerleri. "The influence of confirmation bias on memory and source monitoring." *The Journal of General Psychology* 142.4 (2015): 238-252.

- Gallo, David A. "False memories and fantastic beliefs: 15 years of the DRM illusion." *Memory & Cognition* 38.7 (2010): 833-848.
- Glanzer, Murray, Andy Hilford ve Kisok Kim. "Six regularities of source recognition." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 30.6 (2004): 1176-1195.
- Hashtroudi, Shahin, Marcia K. Johnson ve Linda D. Chrosniak. "Aging and source monitoring." *Psychology and Aging* 4.1 (1989): 106-112.
- Henkel, Linda A., Marcia K. Johnson, ve Doreen M. De Leonardis. "Aging and source monitoring: Cognitive processes and neuropsychological correlates." *Journal of Experimental Psychology: General* 127.3 (1998): 251-268.
- Hunt, R. Reed. "Two contributions of distinctive processing to accurate memory." *Journal of Memory and Language* 48.4 (2003): 811-825.
- Jacoby, Larry L., Colleen M. Kelley ve Jane Dywan. "Memory attributions." *Varieties of Memory and Consciousness: Essays in Honour of Endel Tulving*. Ed. H. L. Roediger ve F. I. M. Craik. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1989. 391-422.
- Jacoby, Larry L. ve diğerleri. "Modes of cognitive control in recognition and source memory: Depth of retrieval." *Psychonomic Bulletin & Review* 12.5 (2005): 852-857.
- Johnson, Marcia K. "The relation between source memory and episodic memory: comment on Siedlecki et al. (2005)." *Psychology and Aging* 20.3 (2005): 529-531.
- Johnson, Marcia K. ve Carol L. Raye. "Reality monitoring." *Psychological Review* 88.1 (1981): 67-85.
- Johnson, Marcia K., John Kounios ve Scott F. Nolde. "Electrophysiological brain activity and memory source monitoring." *NeuroReport* 8.5 (1997): 1317-1320.
- Johnson, Marcia K. ve Karen J. Mitchell. "Source monitoring." *Learning & Memory: Macmillan Psychology Reference Series: Vol. 2*. Ed. J. H. Byrne. New York: Macmillan Reference USA, 2002. 628-631.
- Johnson, Marcia K., Shahin Hashtroudi ve D. Stephen Lindsay. "Source monitoring." *Psychological Bulletin* 114.1 (1993): 3-28.

- Johnson, Marcia K. ve diğerleri. "Aging and single versus multiple cues in source monitoring." *Psychology and Aging* 10.4 (1995): 507-517.
- Kroneisen, Meike ve Raoul Bell. "Remembering the place with the tiger: Survival processing can enhance source memory." *Psychonomic Bulletin & Review* 25.2 (2018): 667-673.
- Lindsay, D. S. (2008). "Source monitoring." *Learning and Memory: A Comprehensive Reference: Vol. 2. Cognitive Psychology of Memory*. Ed. J. Byrne ve H. L. Roediger. Oxford: Elsevier, 2008. 325-347.
- Lindsay, D. Stephen ve Marcia K. Johnson. "Recognition memory and source monitoring." *Bulletin of the Psychonomic Society* 29.2 (1991): 203-205.
- Lindsay, D. Stephen, Marcia K. Johnson ve Paul Kwon. "Developmental changes in memory source monitoring." *Journal of Experimental Child Psychology* 52.3 (1991): 297-318.
- Loftus, Elizabeth. "Our changeable memories: Legal and practical implications." *Neuroscience* 4.3 (2003): 231-234.
- Loftus, Elizabeth ve John C. Palmer. "Reconstruction of automobile destruction." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 13.5 (1974): 585-589.
- Marsh, E. J., A. N. Eslick ve L. K. Fazio. "False memories." *Learning and Memory: A Comprehensive Reference: Vol. 4*. Ed. J. H. Byrne. Oxford: Elsevier, 2008. 221-238.
- Marsh, Richard L., Gabriel I. Cook ve Jason L. Hicks. "The effect of context variability on source memory." *Memory & Cognition* 34.8 (2006): 1578-1586.
- Marsh, Richard L. ve Jason L. Hicks. "Test formats change source-monitoring decision processes." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 24.5 (1998): 1137-1151.
- Mawdsley, Matthew, Katrina Grasby ve Andrew Talk. "The effect of sleep on item recognition and source memory recollection among shift-workers and permanent day-workers." *Journal of Sleep Research* 23.5 (2014): 538-544.
- Meyer, Miriam Magdalena, Raoul Bell ve Axel Buchner. "Remembering the snake in the grass: Threat enhances recognition but not source memory." *Emotion* 15.6 (2015): 721-730.

- Mısırlısoy, Mine ve Nart Bedin Atalay. "Survival processing enhances source memory: Evidence from a within-subjects comparison." *53rd Annual Meeting of the Psychonomic Society, Minneapolis, MN*. 2012.
- Mısırlısoy, Mine ve Suzan Ceylan. "Olay sonrası yanlış bilgi paradigması: Yaşlanma ve stresin etkisi." *Türk Psikoloji Yazıları* 17.33 (2014): 60-73.
- Mısırlısoy, Mine, Suzan Ceylan ve Nart Bedin Atalay. "Hayatta kalma bağlamının bellek yanılgıları üzerindeki etkisi." *DTCF Dergisi* 56.2 (2016): 214-237.
- Mulligan, Neil W., Miri Besken ve Daniel Peterson. "Remember-know and source memory instructions can qualitatively change old-new recognition accuracy: The modality-match effect in recognition memory." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 36.2 (2010): 558-566.
- Murnane, Kevin ve Ute J. Bayen. "An evaluation of empirical measures of source identification." *Memory & Cognition* 24.4 (1996): 417-428.
- Nairne, James S., Sarah R. Thompson ve Josefa N. S. Pandeirada. "Adaptive memory: Survival processing enhances retention." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 33.2 (2007): 263-273.
- Nairne, James S. ve diğerleri. "Adaptive memory: Does survival processing enhance memory for source." *51st Annual Meeting of the Psychonomic Society, St. Louis, MO*. 2010.
- Nairne, James S. ve diğerleri. "Adaptive memory: Enhanced location memory after survival processing." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 38.2 (2012): 495-501.
- Schacter, Daniel L. "The seven sins of memory: Insights from psychology and cognitive neuroscience." *American Psychologist* 54.3 (1999): 182-203.
- Toglia, Michael P. "Recall accuracy and illusory memories: When more is less." *Memory* 7.2 (1999): 233-256.
- Whittlesea, Bruce W. A. ve Lisa D. Williams. "Why do strangers feel familiar, but friends don't? A discrepancy-attribution account of feelings of familiarity." *Acta Psychologica* 98.2-3 (1998): 141-165.